

VÝZNAM VODOHOSPODÁŘSKÝCH OBJEKTŮ V KRAJINNĚ EKOLOGICKÉM VÝZKUMU

Marek Havlíček, Josef Svoboda

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné
zahradnictví, v.v.i.

Úvod

- Objekty na vodní pohon, systémy vodních náhonů, plavební kanály, vodní plochy pro provoz VH objektů, zdroje a zásobárny pitné vody - stěžejní význam pro hospodaření v krajině
- Využití vodní energie nezávislé na lidské či zvířecí síle - technologický a ekonomický rozvoj společnosti
- Vodní energie primárně pohon mlýnů na obilí, pil, železářských a těžařských provozů
- Později vodní pohon pro papírnictví, sklářství, textilní průmyslu, výrobu kovových výrobků, výrobků ze dřeva apod.

Úvod

- V českých zemích znalost vodního kola jako zdroje vodní energie již ve 12. století
- Dominance vodní energie na území ČR až do průmyslové revoluce v 19. století
- Od té doby postupně ve výrobních provozovnách energetické zdroje páry, později nafty a elektřiny
- Některé tradiční provozovny s vodním pohonem nově zdrojem elektrické energie
- Rozvoj vodní energetiky a vznik prvních vodních elektráren u nás na přelomu 19. a 20. století (dostupnost účinných vodních turbín a možnost přenosu elektřiny na dálku)

Úvod

- Pro evidenci a lokalizaci historických vodohospodářských objektů vhodné využití starých topografických map
- Staré topografické vojenské mapy vhodné jako zdroj pro mapování kategorií využití krajiny, včetně vodních ploch.
- Tato prezentace se zabývá vazbami a vztahy mezi vodohospodářskými objekty a krajinou v České republice.
- Evidence vodohospodářských projektů je jedním z výstupů projektu programu NAKI Ministerstva kultury „Historické vodohospodářské objekty, jejich hodnota, funkce a význam pro současnou dobu“.

Metodika

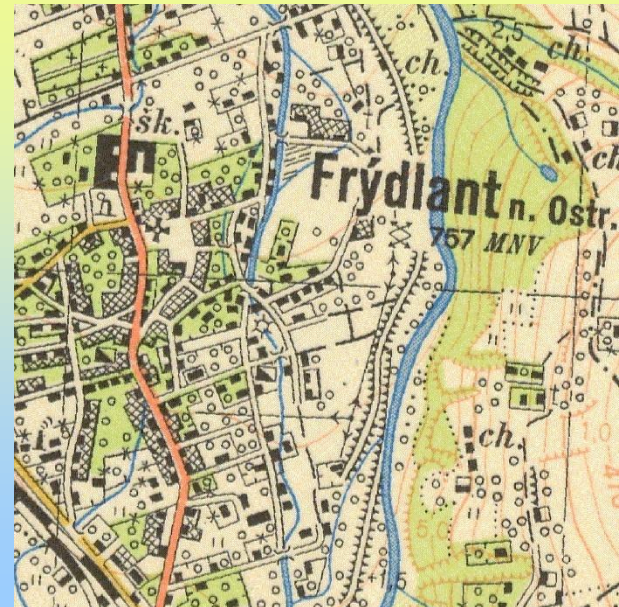
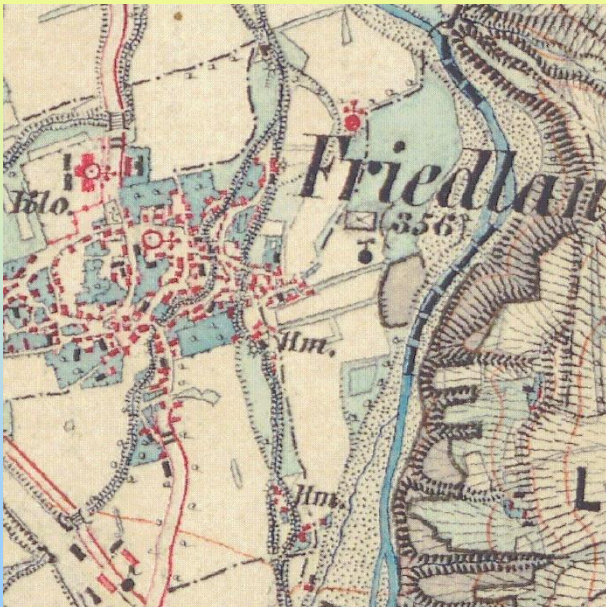
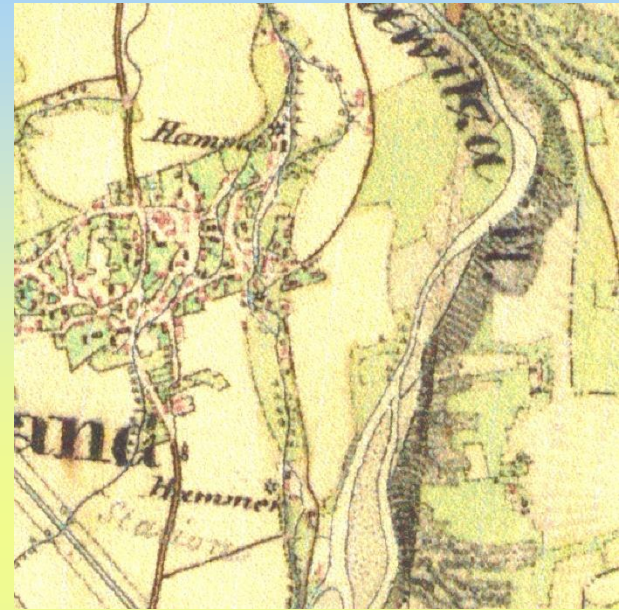
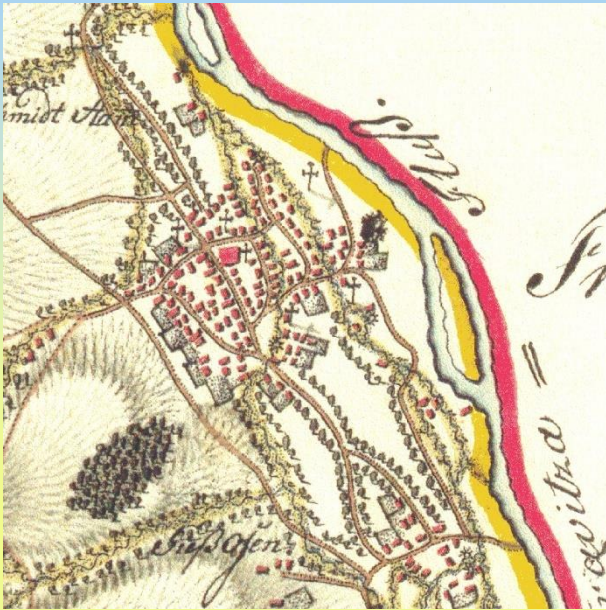
- Jeden z hlavních výsledků projektu v programu NAKI:
  - vytvoření celorepublikové databáze vodohospodářských objektů na podkladě starých topografických map ze čtyř časových období – 2. poloviny 18. století, poloviny a konce 19. století a poloviny 20. století.
- Vodohospodářské objekty rozděleny do čtyř hlavních kategorií:
  - ✓ objekty na vodní pohon (zejména mlýny a různé typy výrobních provozů, např. pily, papírny, hamry)
  - ✓ vodárenské objekty (např. studny, vodojemy)
  - ✓ velké vodní nádrže (přehrady a vybrané rybníky)
  - ✓ vodní elektrárny

Metodika

- Použité topografické mapy:
  - 1. rakouské vojenské mapování v měřítku 1: 28 800 (1763–1768)
  - 2. rakouské vojenské mapování v měřítku 1: 28 800 (1836–1852)
  - 3. rakouské vojenské mapování v měřítku 1: 25 000 (1876–1880)
- vojenské topografické mapování Československa v měřítku 1: 25 000 (1953–1957)
- Pro srovnávací analýzy byly použity podrobnější mapy stabilního katastru v měřítku 1: 2 880 z let 1827- 1830.
- Ve vybraných lokalitách bylo provedeno i terénní šetření.

Metodika

Ukázky objektů na mapách z roku 1763–1768 a 1836–1852, 1876-1880, 1953-1957

Metodika

- Identifikace vodohospodářských objektů v prostředí GIS firmy ESRI, bodové objekty
- V první fázi prací rešerše mapových klíčů z jednotlivých vojenských mapování a výběr objektů s vodohospodářskou funkcí
- Objekty byly seskupeny do čtyř základních kategorií:
  - ✓ Objekty na vodní pohon, např. brusírny, drátovny, hamry, papírny, pily, prachárny, přádelny, sklárny, stoupy, tavírny, valchy, a také objekty vodních mlýnů s nspecifikovanou funkcí.
  - ✓ Vodárenské objekty, tedy objekty, které nějakým způsobem zachycovaly nebo sbíraly vodu – cisterny, studny, studny s vahadlem, vodárenské věže, vodárny, vodní čerpadla a vodojemy.
  - ✓ Vodní elektrárny.
  - ✓ Vybrané vodní plochy – vodní přehrady, které byly podrobeny hodnocení podle metodiky uvedené v řešeném projektu NAKI.

Výsledky

Celkem na studovaných mapách na území dnešní České republiky 18 548 vodohospodářských (VH) objektů.

Nejvíce objektů v polovině 19. století, nejméně v polovině 20. století.

Kategorie	1763-1768	1836-1852	1876-1880	1953-1957
objekt na vodní pohon	8989	9757	8878	2998
vodárenský objekt	11	199	145	4908
vodní elektrárna	0	0	0	211
přehrada	14	14	16	51
Celkem	9014	9970	9039	8168

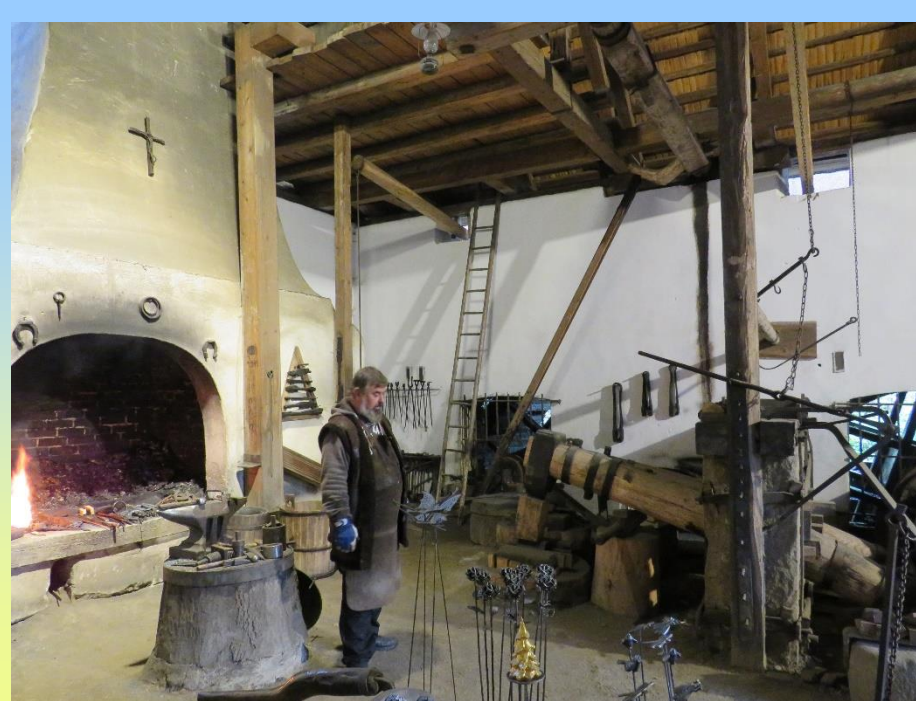
Výsledky

Nejčastěji objekty na vodní pohon, následovány vodárenskými objekty.

Z objektů na vodní pohon byly nejvíce zastoupeny vodní mlýny, hamry, pily, papírny, valchy, přádelny a kombinace pil a mlýnů.

Vysoký počet vodních mlýnů může být připisován faktu, že ne u každého mlýnu byla na mapě přesně zaznamenána jeho funkce.

Typ	1763-1768	1836-1852	1876-1880	1953-1957
vodní mlýn	8542	8502	7773	2776
hamr	158	242	125	4
pila	87	489	605	143
papírna	55	120	77	17
valcha	81	94	48	8
pila, vodní mlýn	3	84	29	3
přádelna	0	33	46	8
studna	2	10	7	1395
studna s vahadlem	9	186	86	6
vodojem	0	0	38	3051

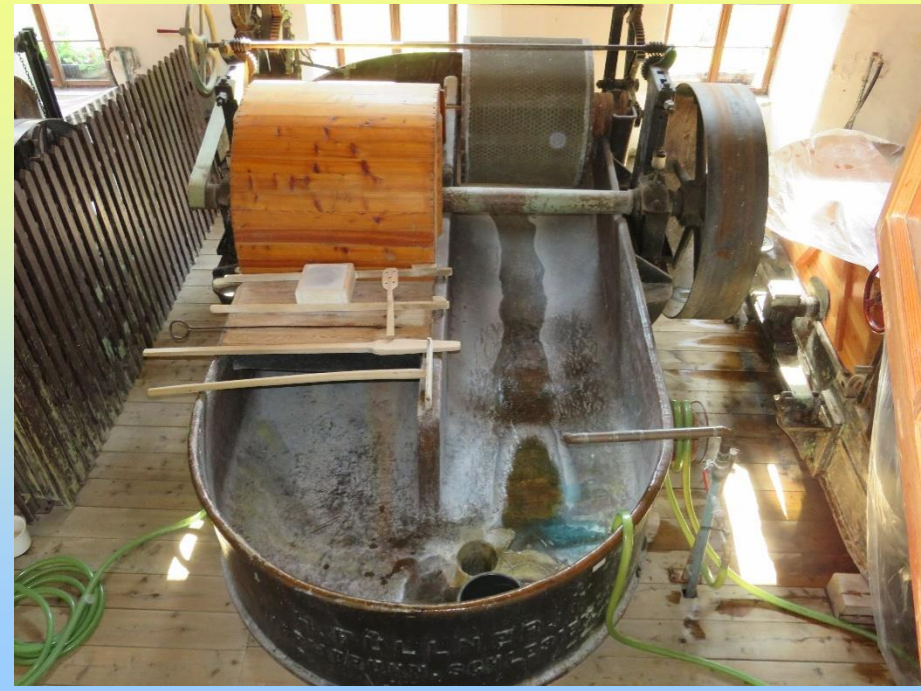

papírna Velké Losiny

papírna Velké Losiny

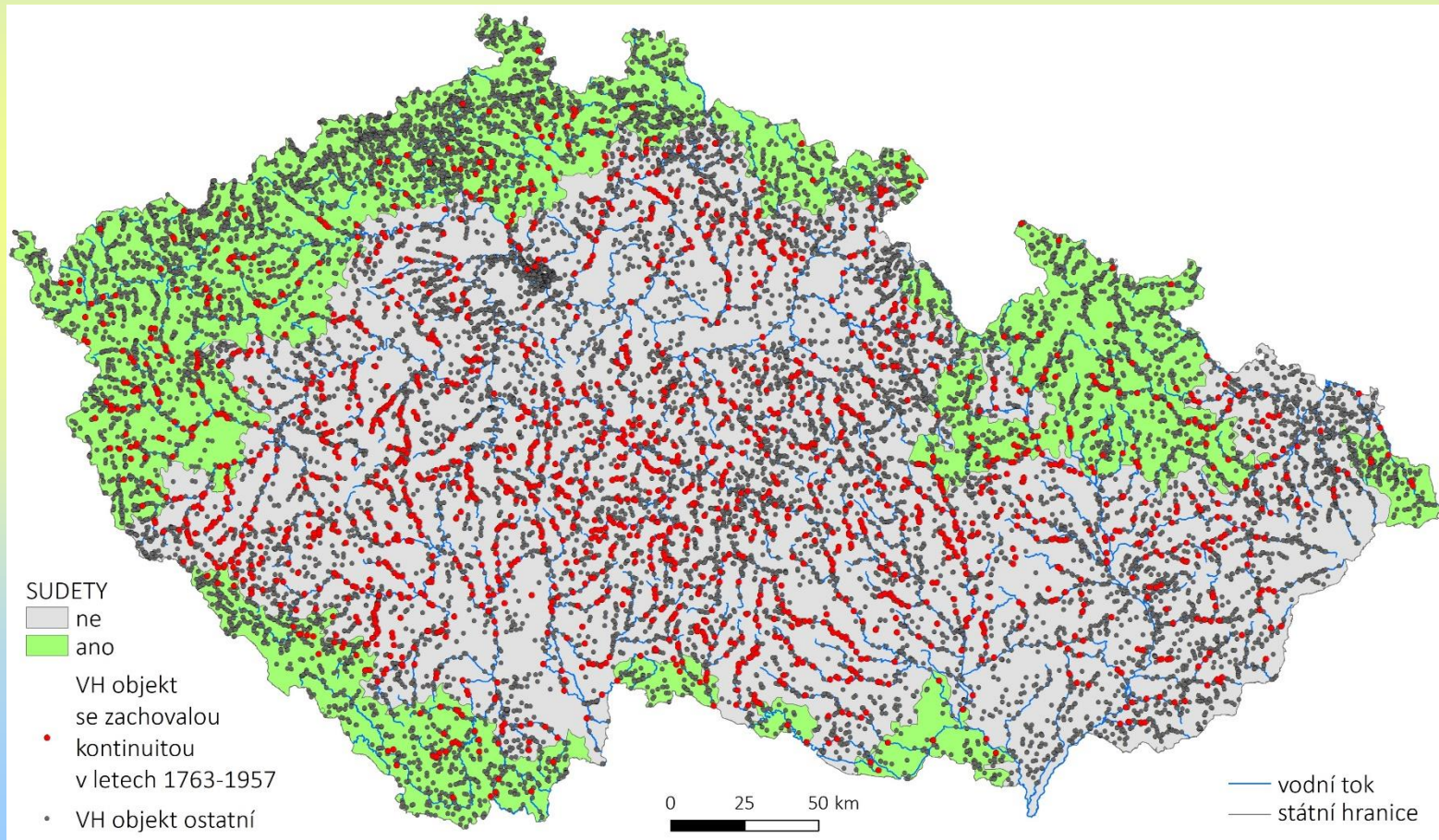
Výsledky

V 30. letech 20. století a po druhé světové válce se začaly významně budovat i vodní elektrárny. První vodní elektrárna na území České republiky v roce 1888. V polovině 20. století význam objektů na vodní pohon upadal, nicméně vznikaly malé vodní elektrárny, které částečně navazují na předchozí provozovny.

Výsledky

Kontinuita využití VH objektů, tj. jejich existence po všechna čtyři období (1763-1957). Z celkového množství 18 544 objektů byla kontinuita zaznamenána u 1 925 objektů, tj. 10 %. Týkalo se to 1 925 objektů na vodní pohon (nejčastěji vodní mlýny) a 14 vodních nádrží – historických rybníků.

Výsledky

Z analýz kontinuity rovněž vyplývá, že z 211 vodních elektráren, které byly identifikovány na mapách z poloviny 20. století, 70 objektů mělo kontinuitu minimálně do roku 1763.

Jednalo se o objekty, které v předchozím období plnily různou funkcí – sloužily jako vodní mlýny, papírny pily, brusírny či valchy.

Tato kontinuita byla potvrzena i při podrobnějším historickogeografickém průzkumu v modelových lokalitách, např. v povodí Moravice.

Vybrané VH objekty a vztah k nadmořské výšce (1763-1768)

Nadm. výška (m)	88-199	200-299	300-399	400-499	500-599	600-699	700-799	800-899	900-999	1000+
vodní mlýn	310	1938	2087	2117	1317	422	196	76	17	6
brusárna			6	3	1					
drátovna			1		2	3	2	1		
hamr		10	27	37	49	24	8	1	1	1
papírna	3	10	9	22	6	3	2			
pila	1	12	15	29	22	6	4	1		
prachárna		3	3							
sklárna			1		1	2				
studna s vahadlem	2	7								
tavárna		3	2	6	1					
valcha	2	20	14	27	16	2				

Vybrané VH objekty a vztah k nadmořské výšce (1836-1852)

Nadm. výška (m)	88-199	200-299	300-399	400-499	500-599	600-699	700-799	800-899	900-999	1000+
vodní mlýn	330	1970	1977	2161	1364	416	193	59	16	9
bělidlo		2	8	8	14	4				
brusárna		1	3	8	12	3	1	1	1	
drátovna				1	3	6	2	1		
hamr		13	58	58	80	20	8	4	1	
olejna			4		1	1	1			
papírna	3	18	28	38	22	7	1	1	1	
pila	7	80	134	105	102	29	15	4	6	7
pila a vodní mlýn	11	34	24	4	4	6	1			
prachárna	1	2	2	1						
přádelna	4	16	11	1	1					
sklárna		1	2	2	6	4	1	2	1	
studna s vahadlem	79	98	3	6						
tavárna		5	2	3	2	3	1	1		
valcha	7	27	24	21	14	2				

Vybrané VH objekty a vztah k nadmořské výšce (1876-1880)

Nadm. výška (m)	88-199	200-299	300-399	400-499	500-599	600-699	700-799	800-899	900-999	1000+
vodní mlýn	277	1794	1782	1947	1235	426	206	69	20	7
bělidlo		1	6	3	9	1				
brusárna			3	8	29	2		4	1	
drátovna				1	2	2	1			
hamr		8	22	30	43	11	7	3	1	
olejna			2							
papírna	1	15	21	18	12	8	1		1	
pila	12	77	131	138	119	52	34	27	11	4
pila a vodní mlýn		18	3	6	2					
prachárna		16	6	1						
přádelna		11	20	13	1	1				
sklárna		5	4	2	6	1		2	2	
studna s vahadlem	48	34	2	1		1				
tavárna		1	1							
textilka		3	5	1	1					
valcha	3	11	8	16	10					

Vybrané VH objekty a vztah k nadmořské výšce (1953-1956)

Nadm. výška (m)	88-199	200-299	300-399	400-499	500-599	600-699	700-799	800-899	900-999	1000+
vodní mlýn	88	683	737	751	415	74	22	1	1	
bělidlo				1						
brusárna				1						
hamr				2	1	1				
papírna		2	10	2	3					
pila	1	14	28	46	32	14	4	4		
přádelna		2	2	3	1					
sklárna				2						
studna s vahadlem	1	4		1						
textilka		6	10	5	2					
valcha		3		4						
vodní elektrárna	28	55	47	47	17	8	4	3	2	

Vodohospodářské objekty - specifické (1836-1852)

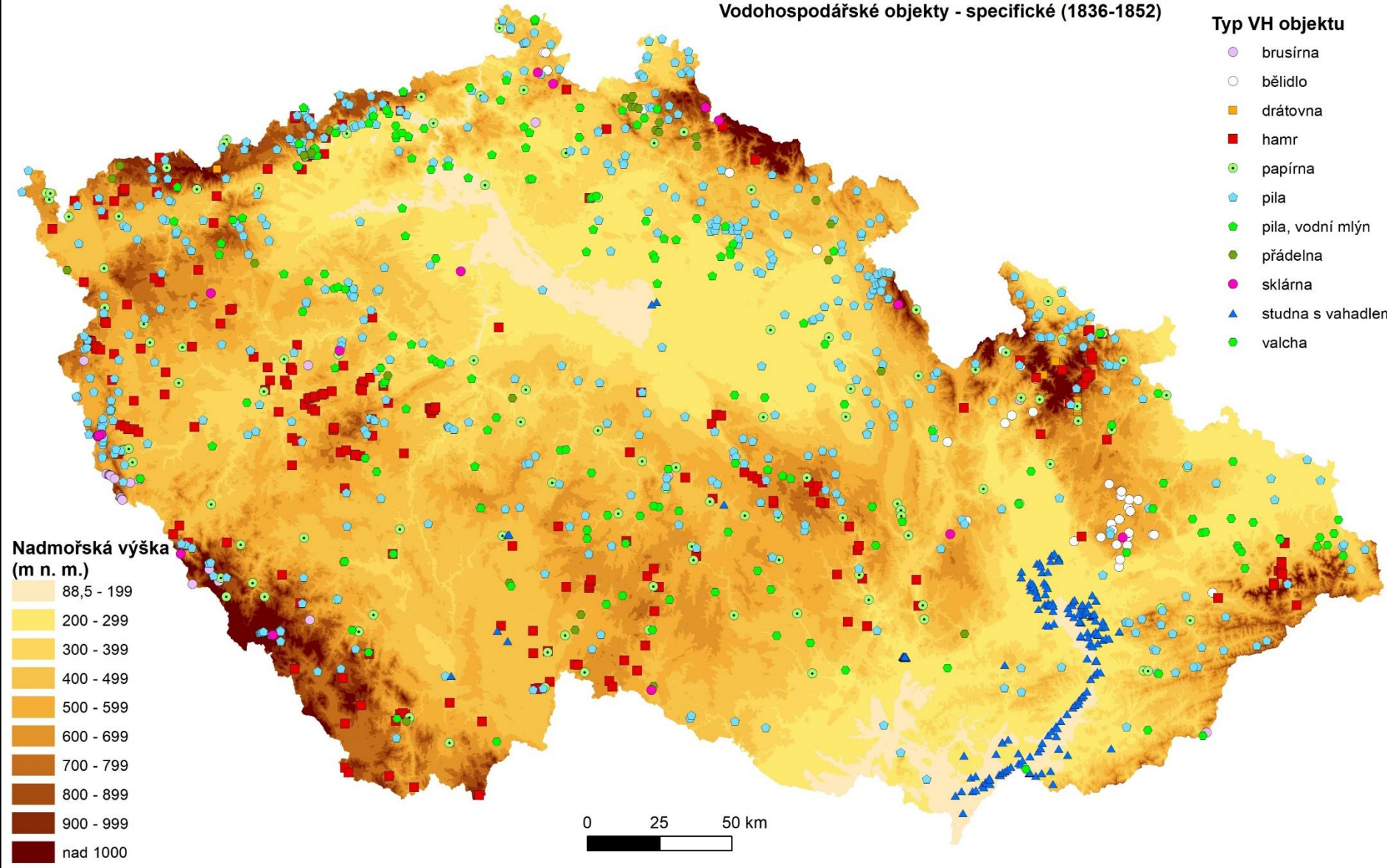
Typ VH objektu

- brusárna
- bělídlo
- drátovna
- hamr
- papírna
- pila
- pila, vodní mlýn
- přádelna
- sklárna
- studna s vahadlem
- valcha

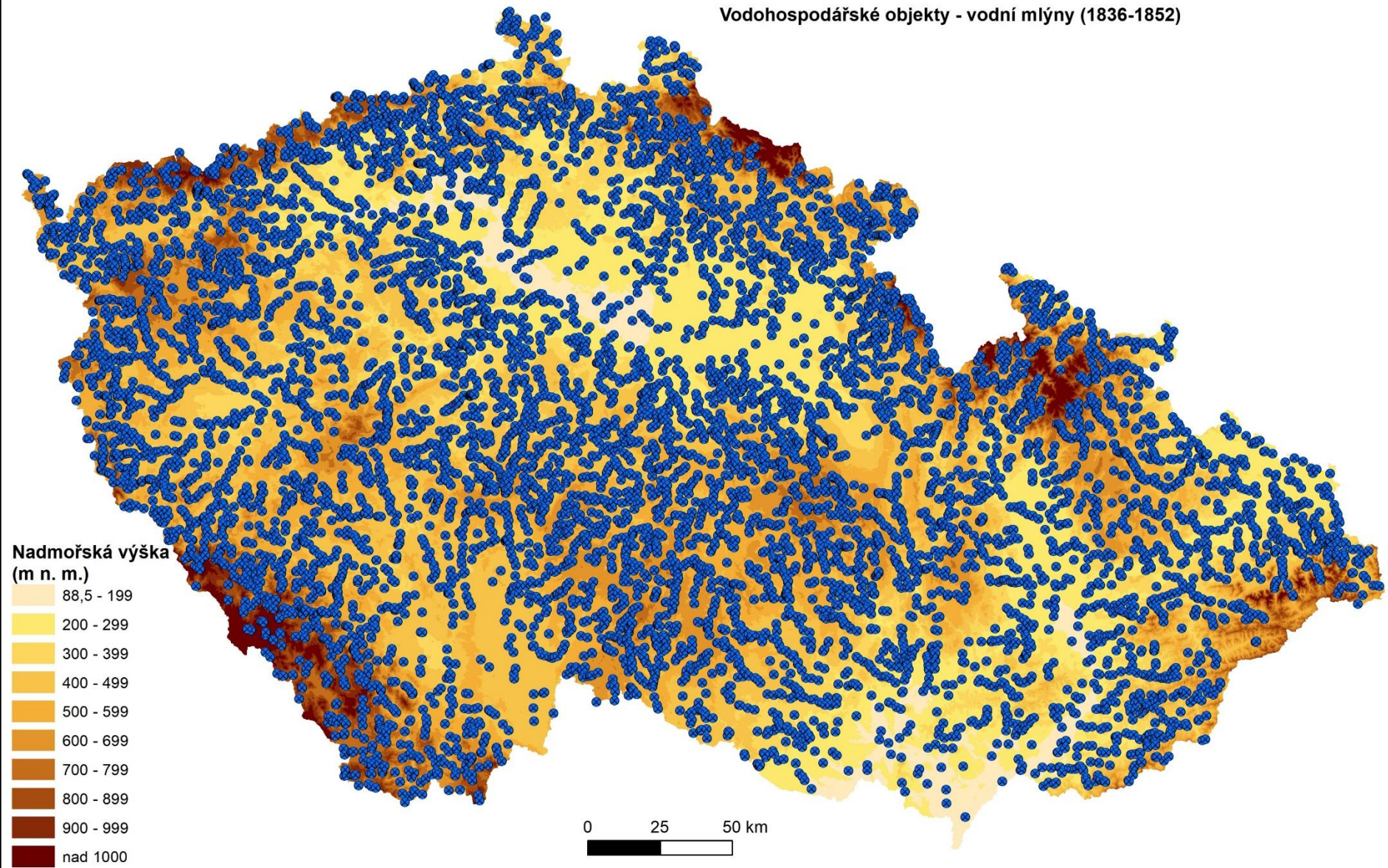
Nadmořská výška (m n. m.)

- 88,5 - 199
- 200 - 299
- 300 - 399
- 400 - 499
- 500 - 599
- 600 - 699
- 700 - 799
- 800 - 899
- 900 - 999
- nad 1000

0 25 50 km

Vodohospodářské objekty - vodní mlýny (1836-1852)

Vodohospodářské objekty - specifické (1876-1880)

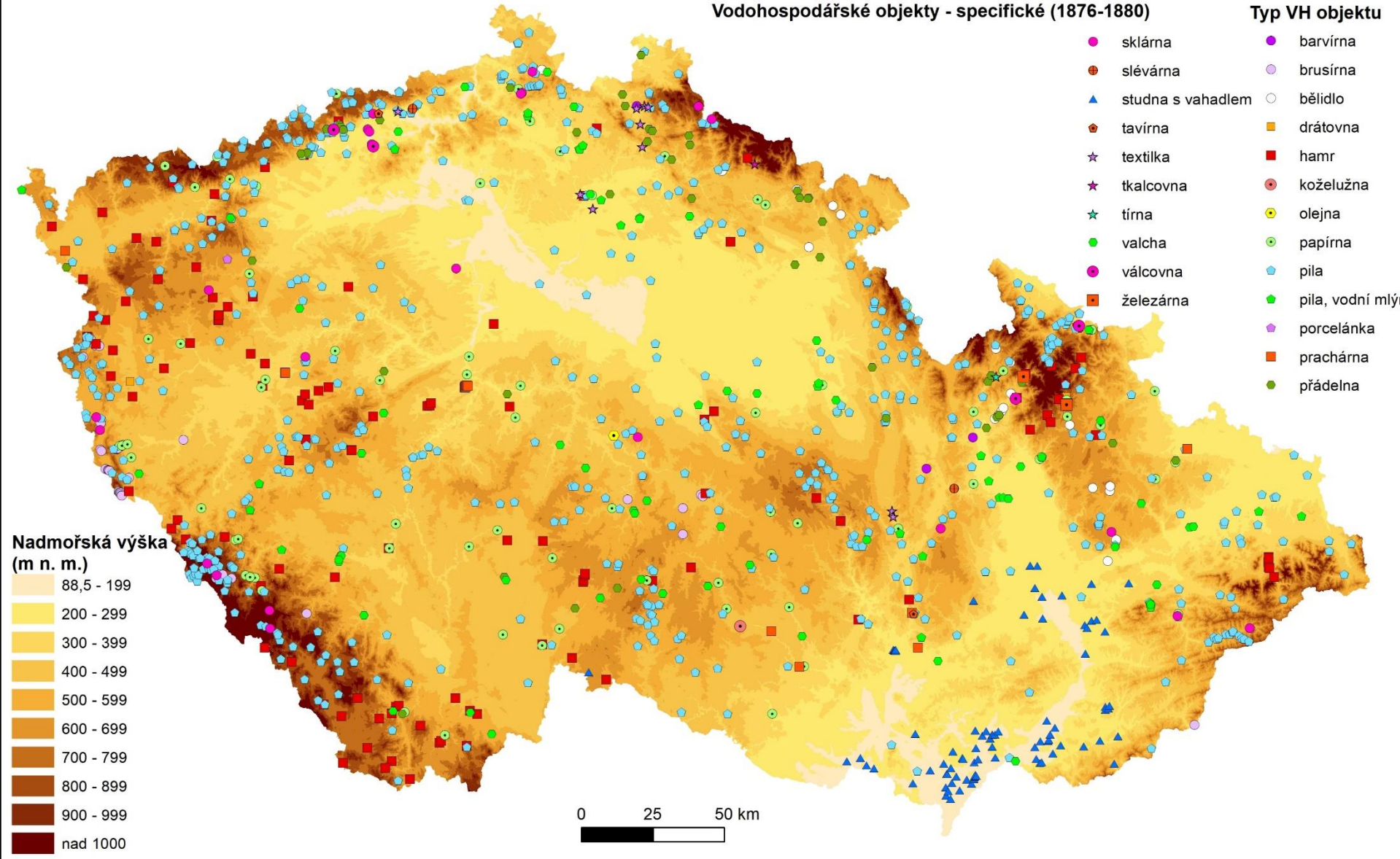
Typ VH objektu

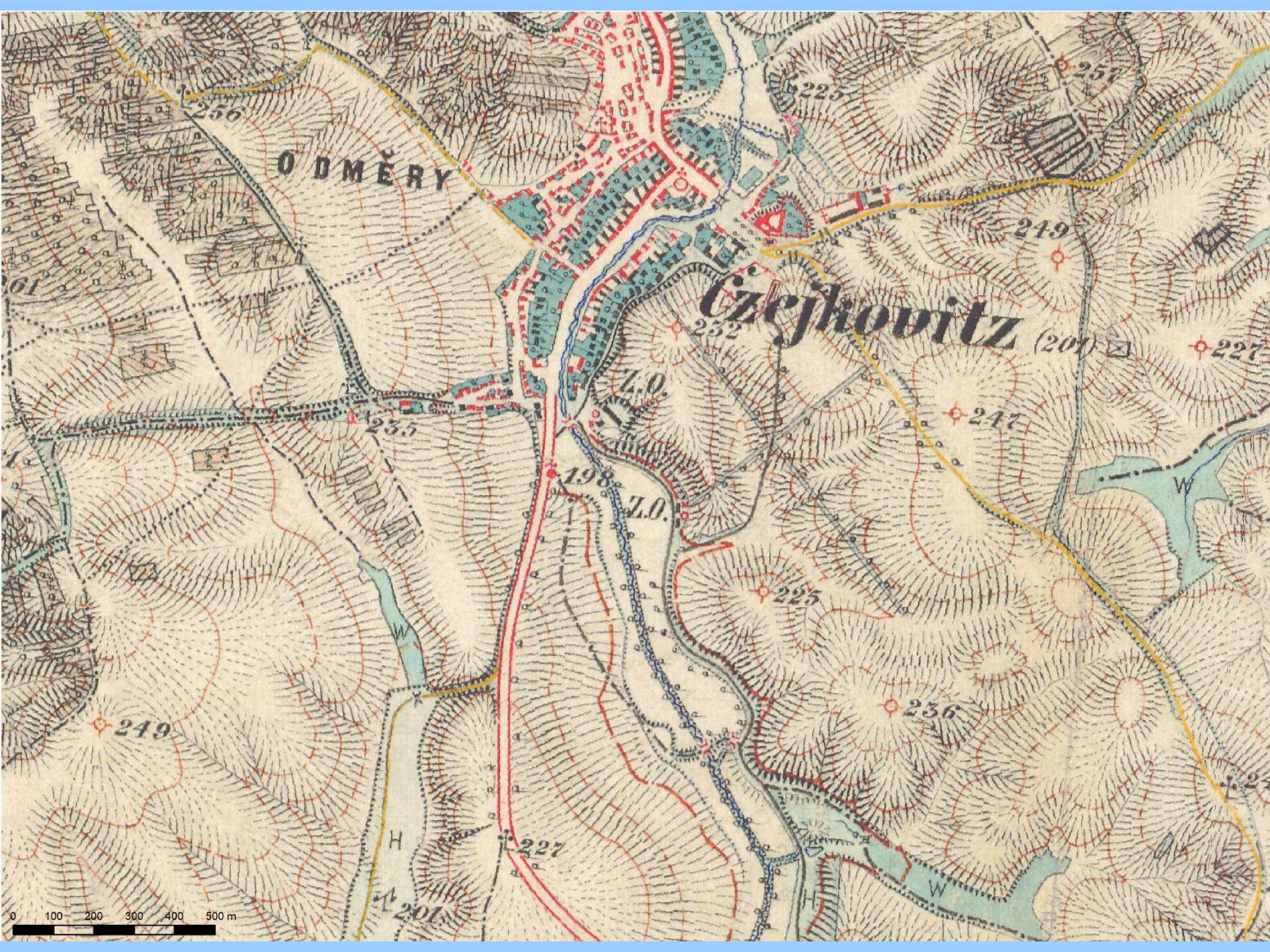
● sklárna	● barvírna
● slévárna	● brusárna
▲ studna s vahadlem	○ bělidlo
● tavárna	■ drátovna
☆ textilka	■ hamr
★ tkalcovna	● koželužna
★ tírna	● olejna
● valcha	● papírna
● válcovna	● pila
■ železárna	● pila, vodní mlýn
	● porcelánka
	■ prachárna
	● přádelna

Nadmořská výška (m n. m.)

■	88,5 - 199
■	200 - 299
■	300 - 399
■	400 - 499
■	500 - 599
■	600 - 699
■	700 - 799
■	800 - 899
■	900 - 999
■	nad 1000

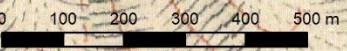
0 25 50 km

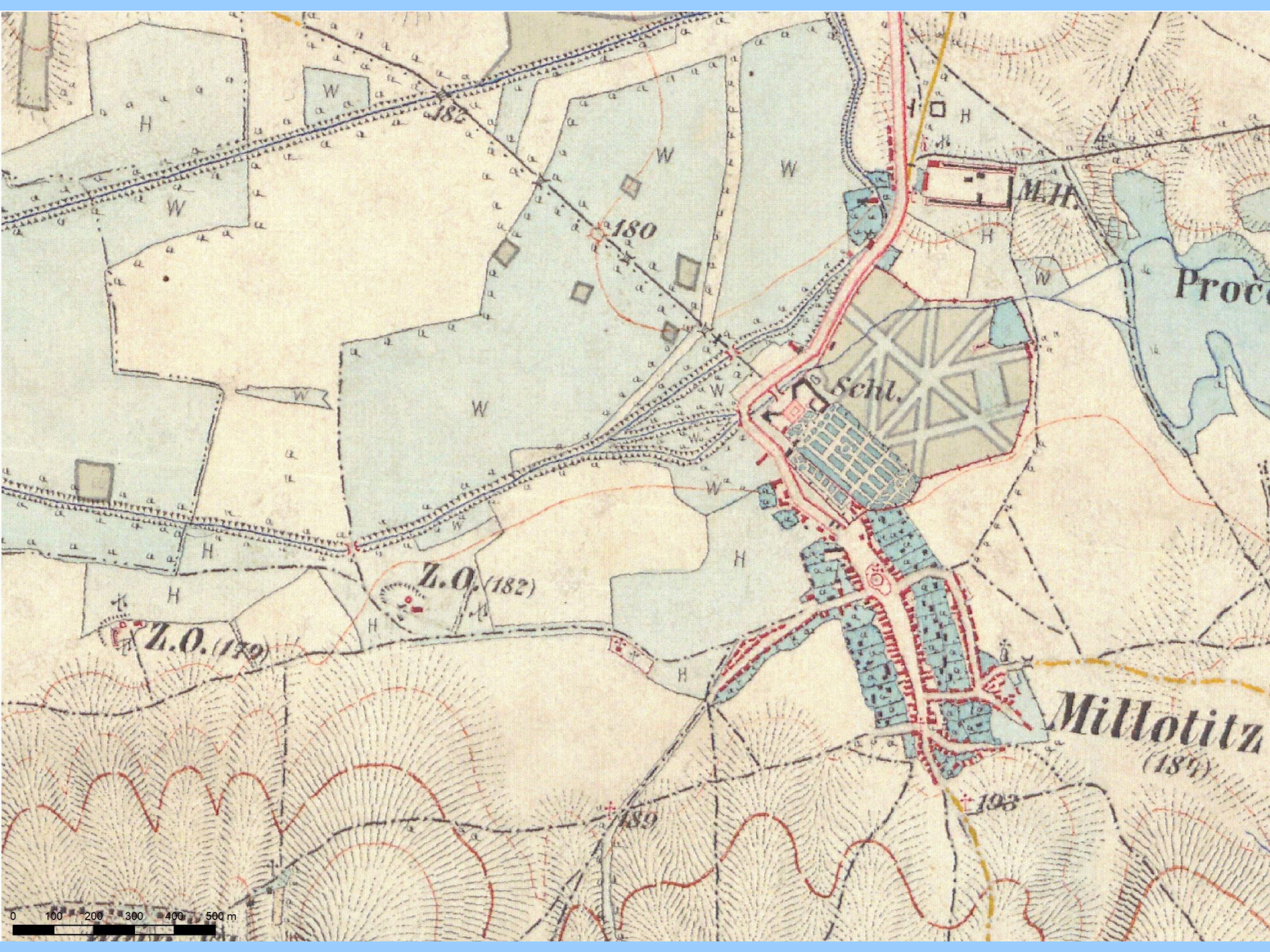

ODMĚRY

Czejkovitz (201)

Procc

Schl.

Millotitz
(1874)

180

Z.O. (182)

Z.O. (189)

189

193

0 100 200 300 400 500 m

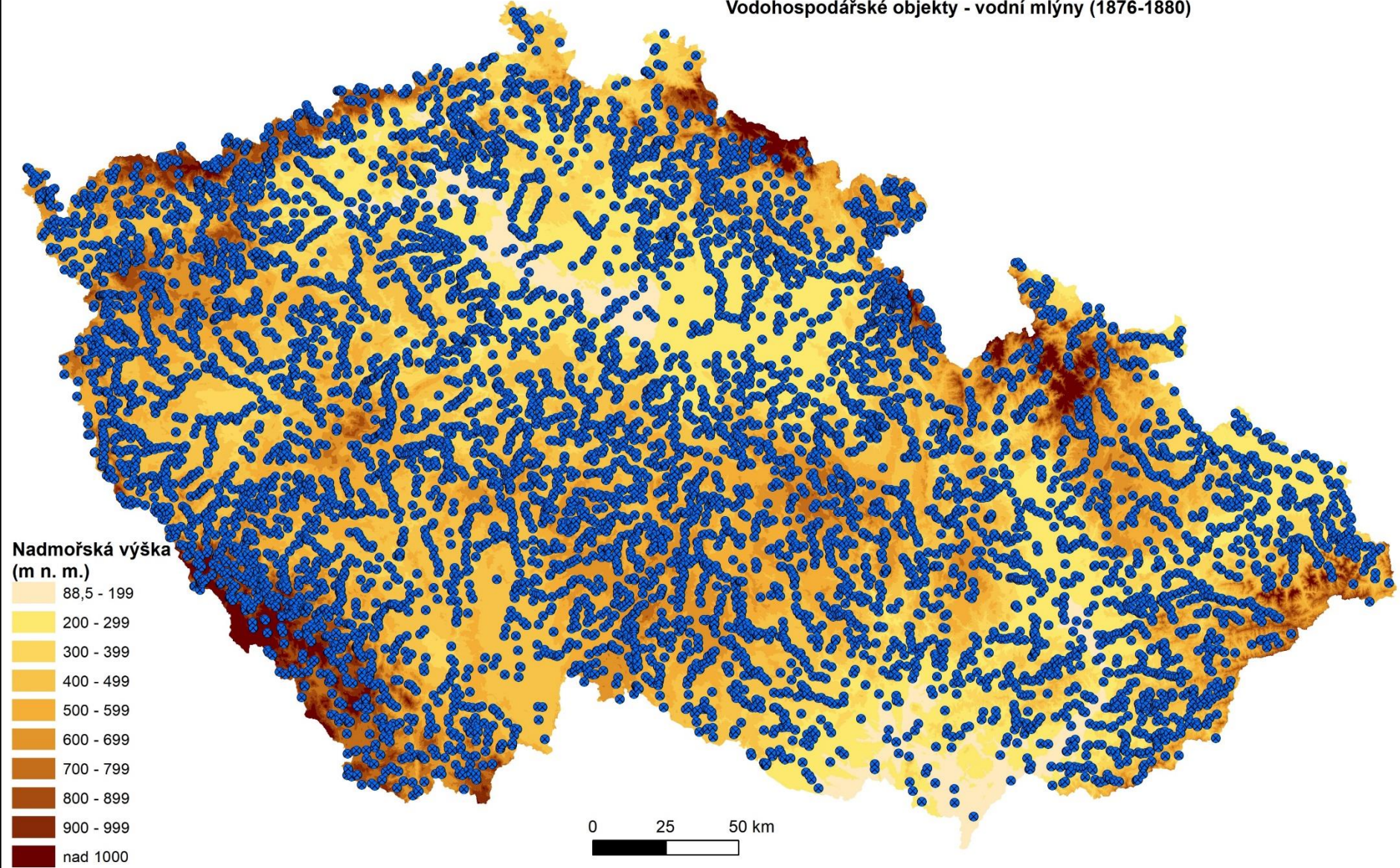
Studna s vahadlem ve skanzenu ve Strážnici

Studna s vahadlem v Maďarsku (Hortobágy)

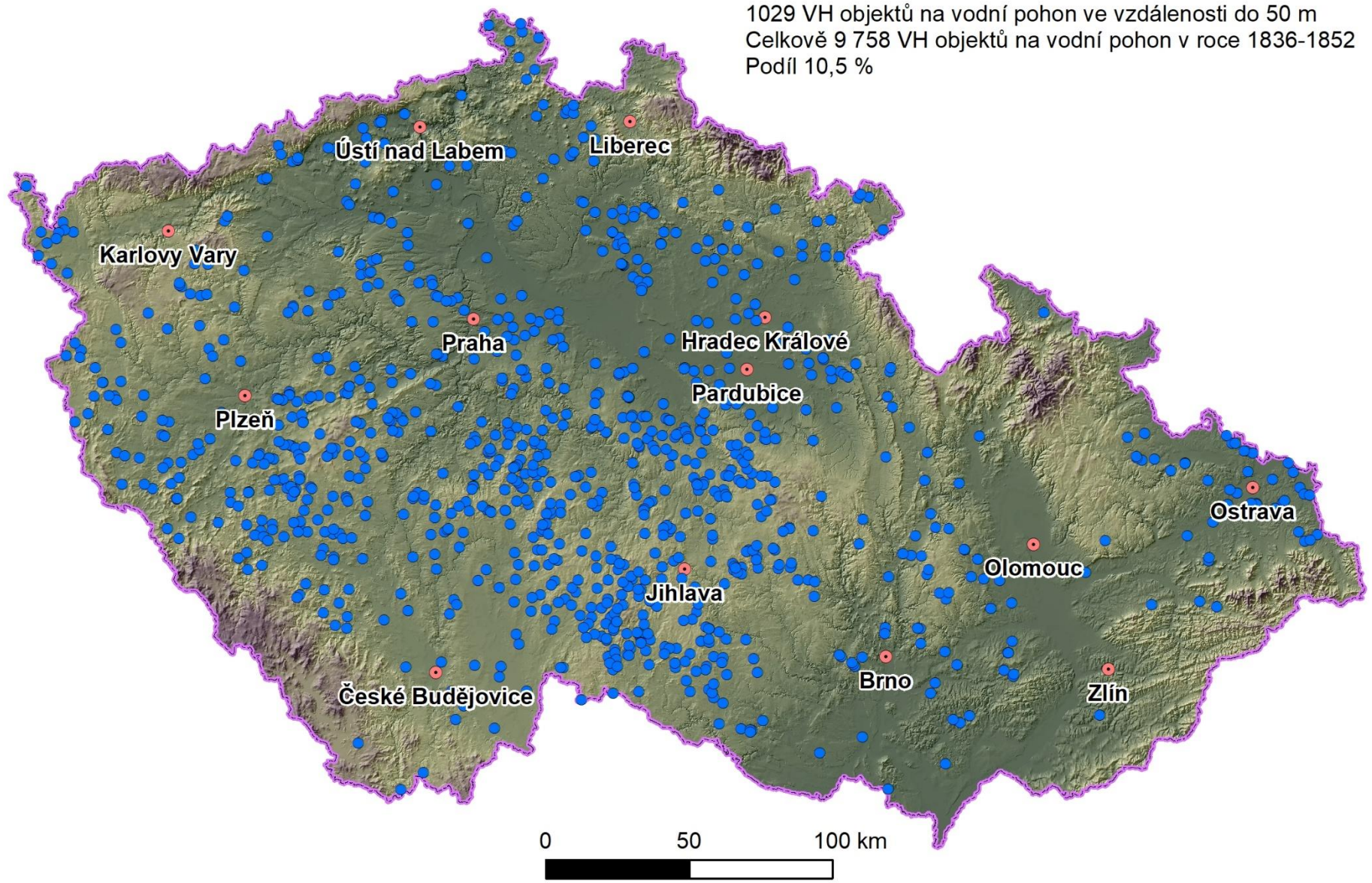

Vodohospodářské objekty - vodní mlýny (1876-1880)

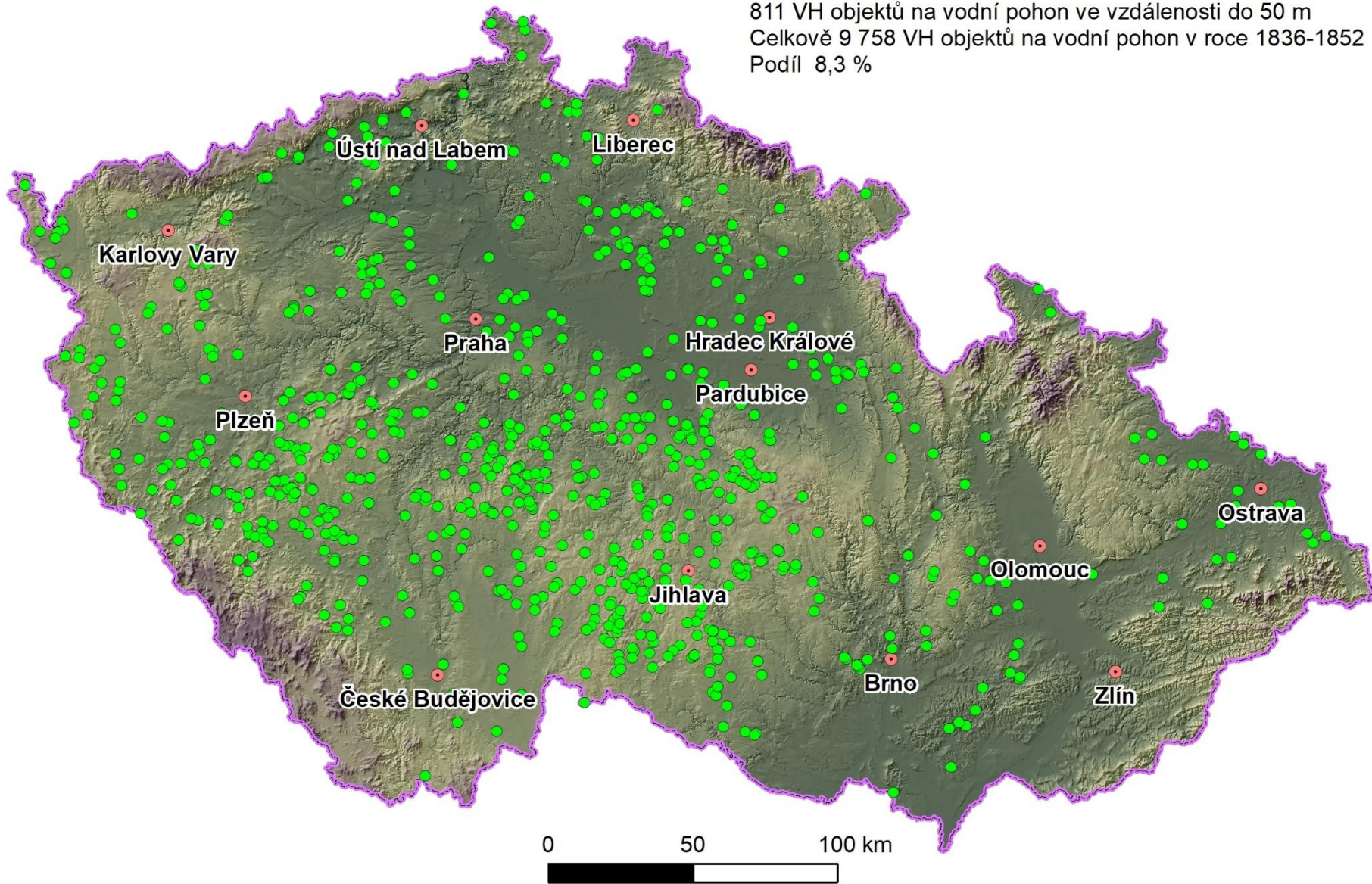
Objekty na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m od vodních ploch (1836-1841) - vodní plochy nad 0,5 ha

1029 VH objektů na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m
Celkově 9 758 VH objektů na vodní pohon v roce 1836-1852
Podíl 10,5 %

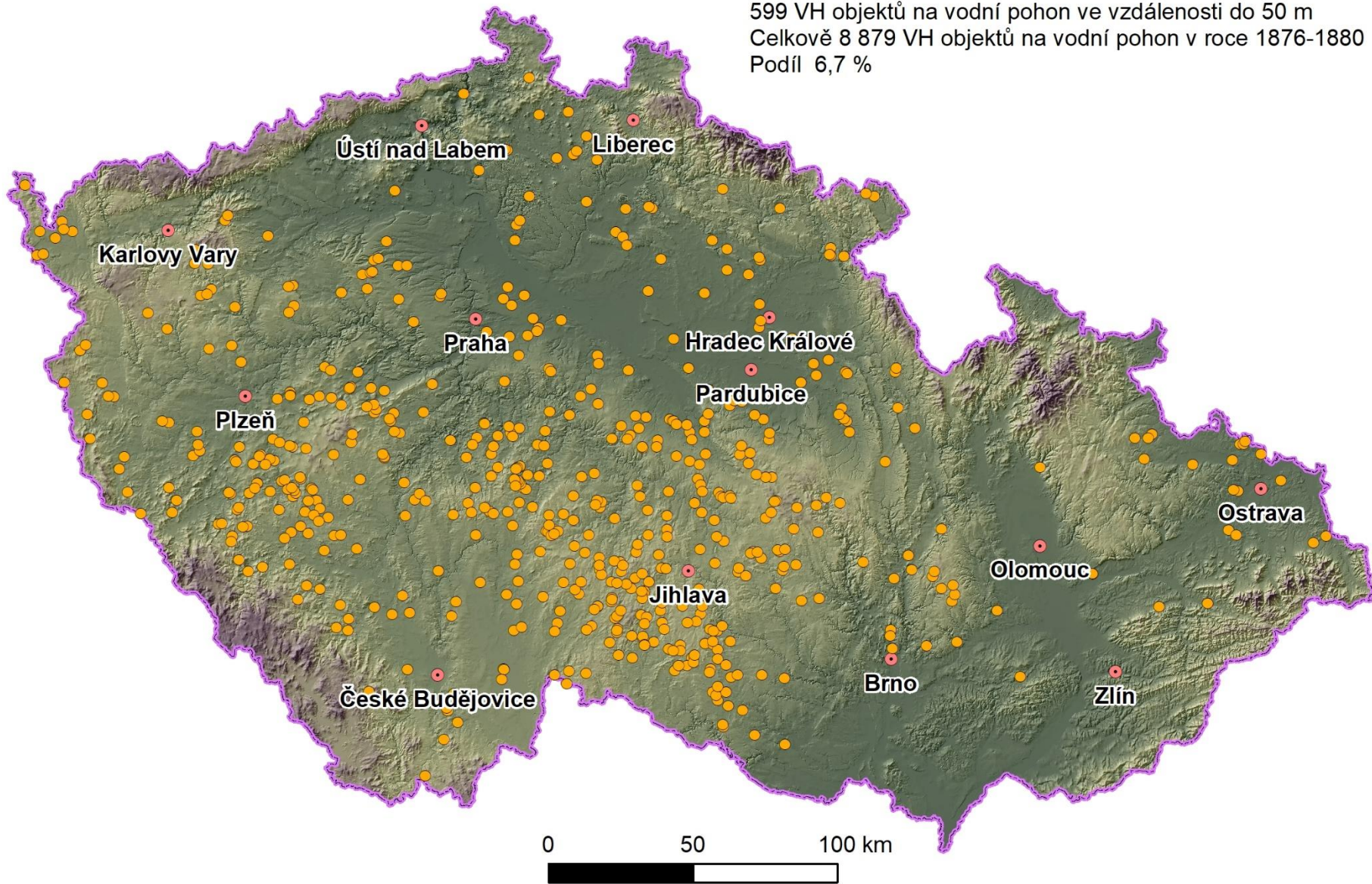
Objekty na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m od vodních ploch (1836-1841) - vodní plochy nad 0,8 ha

811 VH objektů na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m
Celkově 9 758 VH objektů na vodní pohon v roce 1836-1852
Podíl 8,3 %

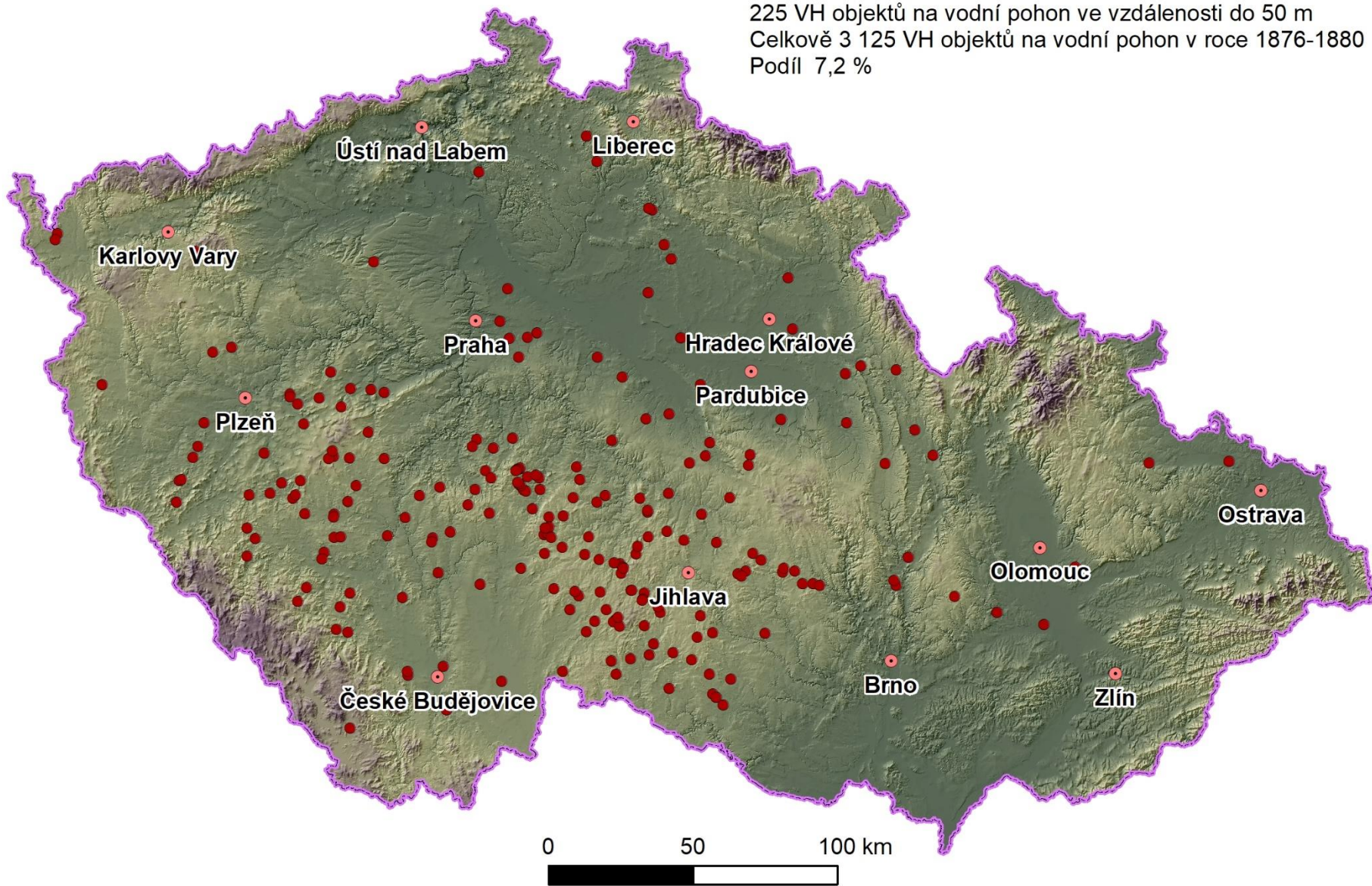
Objekty na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m od vodních ploch (1876-1880) - vodní plochy nad 0,8 ha

599 VH objektů na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m
Celkově 8 879 VH objektů na vodní pohon v roce 1876-1880
Podíl 6,7 %

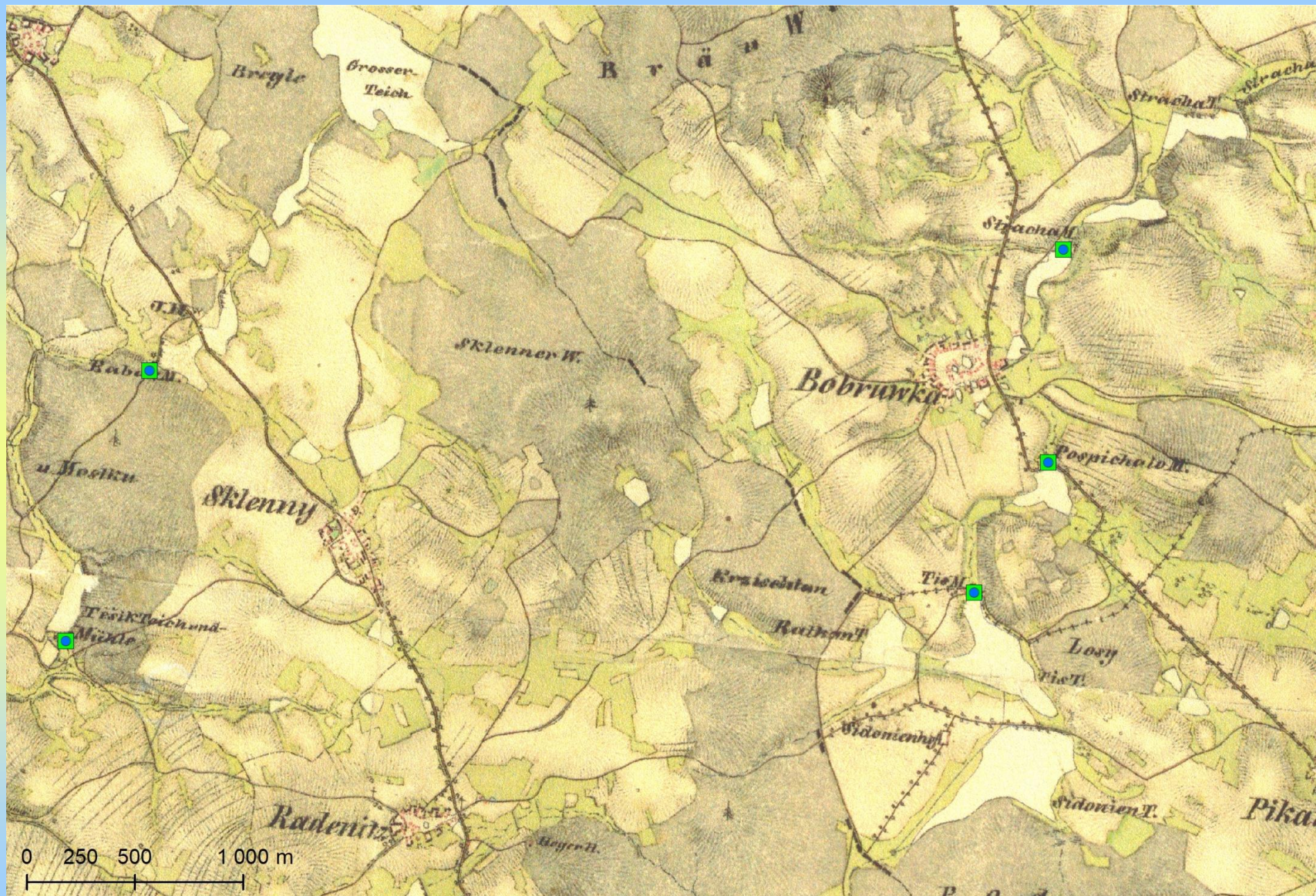
Objekty na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m od vodních ploch (1953-1956) - vodní plochy nad 0,8 ha

225 VH objektů na vodní pohon ve vzdálenosti do 50 m
Celkově 3 125 VH objektů na vodní pohon v roce 1876-1880
Podíl 7,2 %

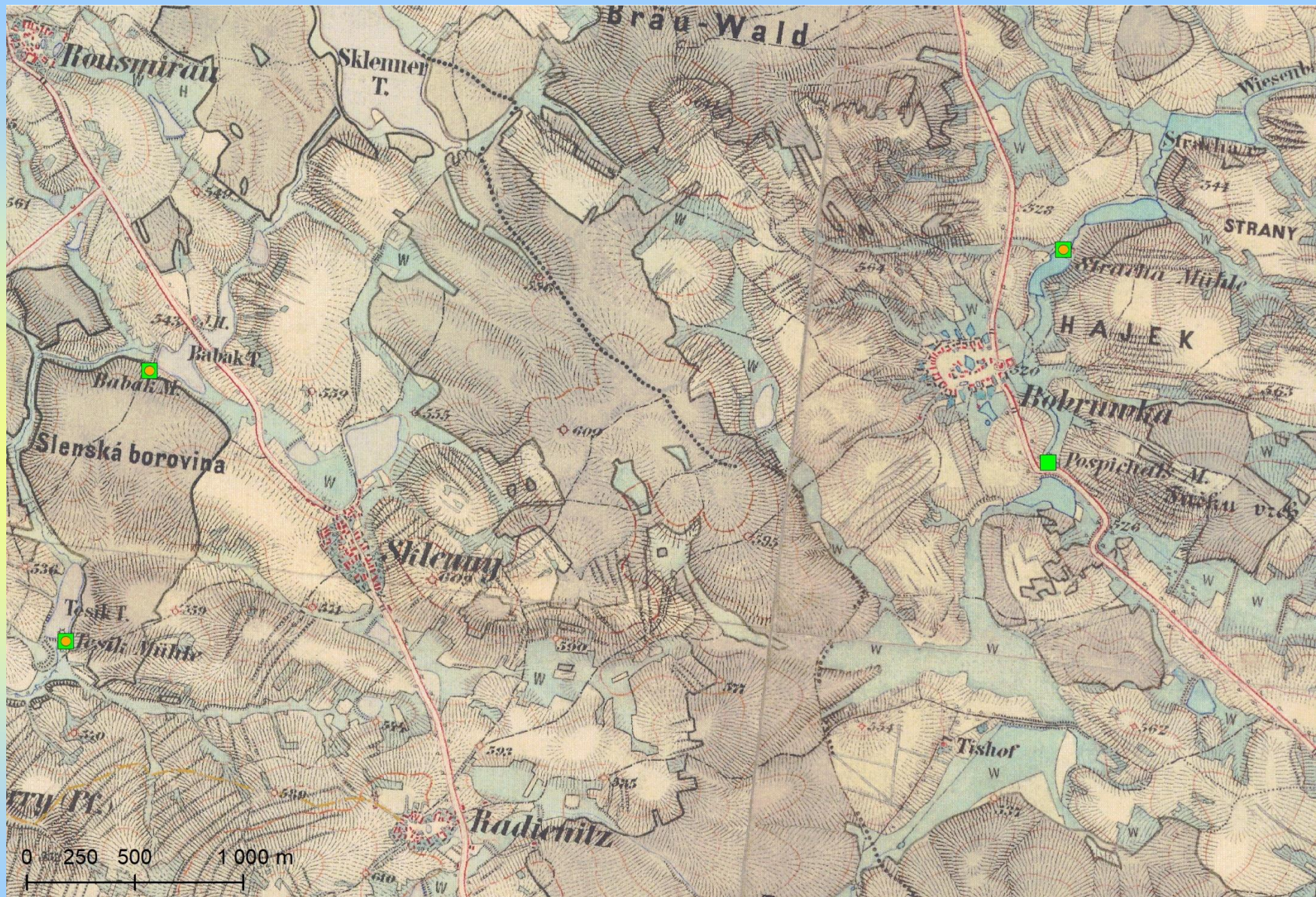

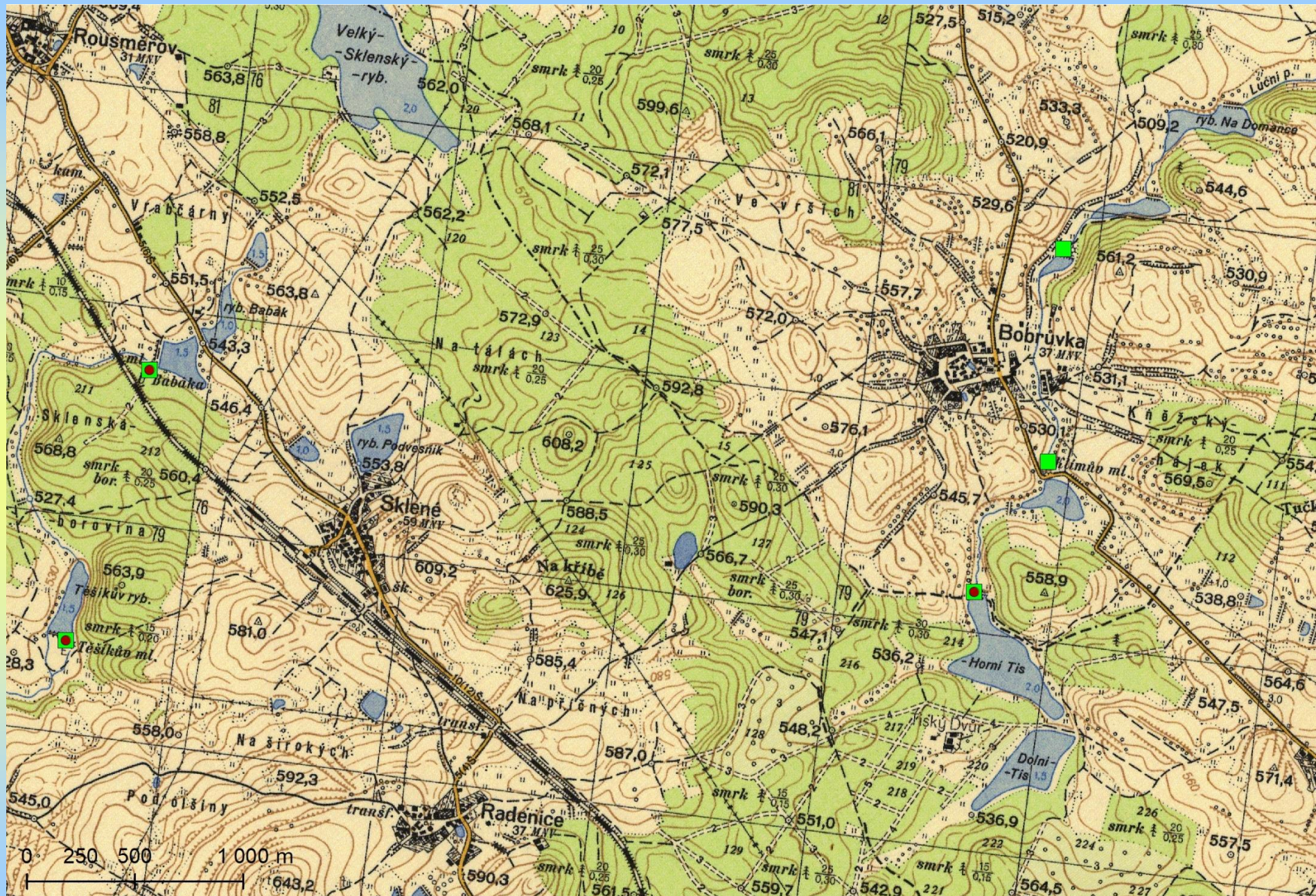
Sklené nad Oslavou 1838

Sklené nad Oslavou 1877

Sklené nad Oslavou 1953

Detailní studie z okolí Boskovic - řeka Bělá (1836)

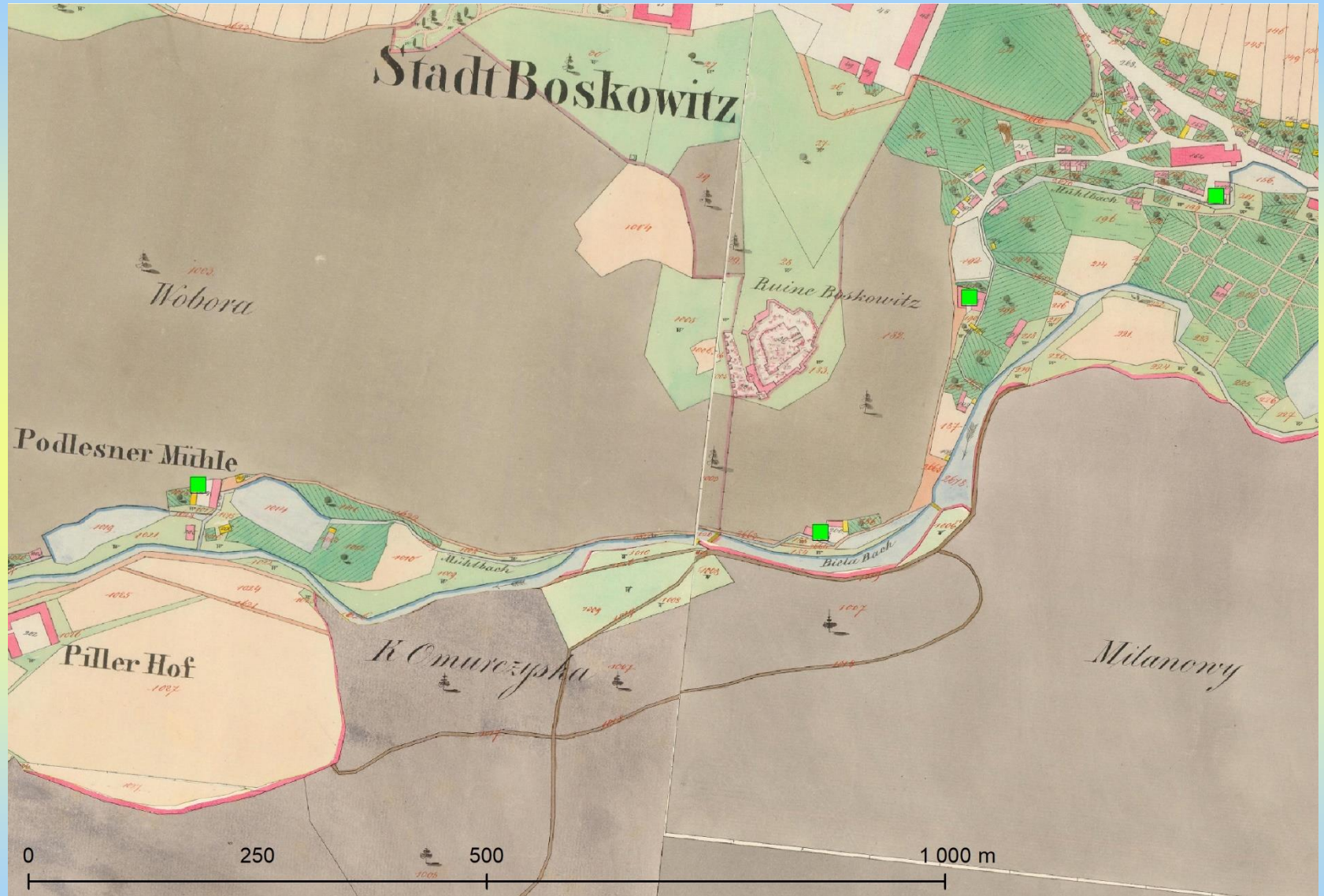
Detailní studie z okolí Boskovic - řeka Bělá (1876)

Detailní studie z okolí Boskovic - řeka Bělá (1953)

Detailní studie z okolí Boskovic - řeka Bělá (SK 1830)

Detailní studie z okolí Boskovic - řeka Bělá

Detailní studie z okolí Boskovic - řeka Bělá

Suchý – kanál pro plavení dřeva

Suchý – brzdící rybník na kanálu

Suchý – kanál pro plavení dřeva

Šmelcovna – pila v Bokovicích

Závěry

- Staré topografické mapy systematický vývoj vybraných VH objektů na území od poloviny 18. století do poloviny 20. století
- Nejvíce VH objektů evidováno v polovině 19. století, (pohon vodního kola v obilných vodních mlýnech a jiných provozovnách)
- V polovině 20. století pokles objektů na vodní pohon, vznik malých vodních elektráren a vodojemů
- Objekty na vodní pohon v dosahu vodních ploch v podílu okolo 6 až 10 %, ostatní objekty na vodní pohon návaznost na vodní tok, případně náhony z řek a potoků.
- Studny s vahadlem indikují významné historické zemědělské regiony.
- Pozůstatky historických objektů VH objektů jsou v krajině v podobě dochovaných staveb, pozůstatků náhonů, vodních kanálů, hrází apod.

DĚKUJEME ZA POZORNOST

Kontakt: Mgr. Marek Havlíček, Ph.D.

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i.
Lidická 25/27, 602 00 Brno
marek.havlicek@vukoz.cz